

NAUČNO DRUŠTVO SR BOSNE I HERCEGOVINE

RADOVI — XX

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA

Knjiga 7.

MITAR PEŠIKAN

**O ODRAZU GRČKOG JEZIČKOG OSJEĆANJA NA KOMPOZICIJU
GLAGOLJICE I GLAGOLJSKIH SLOVA**

(Poseban otisak)

SARAJEVO

1963

MITAR PEŠIKAN

**O ODRAZU GRČKOG JEZIČKOG OSEĆANJA NA KOMPOZICIJU
GLAGOLJICE I GLAGOLJSKIH SLOVA**

(Primljeno na sjednici Odjeljenja istorijsko-filoloških nauka 18. I 1963. god.)

I

Kako je poznato, slovni znaci za neke foneme u prvobitnoj slovenskoj azbuci (tj. glagoljici) pokazuju nesumnjivu sličnost u nacrtu. To se odnosi na ove alternacije:

р, л, н: р', л', н'; ѣ: ѣи: і; ѣ: ѣ; о, і: ѡ, ѡ; ѡ: ѡ: іѡ; р': л': н'.

Drugim rečima, sastavljač glagoljice osetio je fonetsku sličnost između ovih glasova; štaviše, on je *r'*, *l'*, *n'* očigledno shvatio samo kao varijante glasova *r*, *l*, *n*¹.

Nameće se pitanje kako je i u kojim granicama Konstantin uočavao fonetsku srodnost različitih fonema. Jer sa jednim treba biti načisto: ako se foneme posmatraju isključivo kroz svoj maternji jezik (i to jezik a ne pismenost, dakle ne kroz azbuku), onda se sličnost među njima uopšte ne oseća. Mi o se ć a m o samo razliku fonema, njihovu funkcionalnu vrednost — koja upravo i leži u razlici, a sličnost uočavamo apstraktnim, naučnim posmatranjem a ne osnovnim jezičkim osećanjem.

Međutim, ako posmatramo glasove nekog stranog jezika (kad se oni ne podudaraju sa glasovima maternjeg jezika), mi odmah uočavamo fonetske (zapravo akustičke) sličnosti, i to u dvojakom pravcu: prvo — sličnost tuđeg glasa sa nekim našim i drugo — međusobnu sličnost tuđih glasova. Tako ćemo, na primer, bez fonetske analize osetiti (iz srpsko-hrvatske perspektive) međusobnu sličnost ruskih umekšanih suglasnika (recimo *b'*, *p'*, *v'*, *m'*), ali nećemo osetiti bez izvesnog apstraktnijeg posmatranja međusobnu sličnost srpskohrvatskih mekih suglasnika *j*, *lj*,

¹ Ovdje se uzima da se palatalnost *r'*, *l'*, *n'* već u prvobitnom slovenskom grafičkom sistemu obeležavala nadrednim znakom, kako misli npr. Kuljbakin (Staroslovenska gramatika, Beograd 1930, 54). Ali i ako dopustimo da je to obeležavanje tek kasnije uvedeno — kako smatraju neki staroslovenisti — to opet ne osporava pretpostavku o Konstantinovom jezičkom osećanju koja će niže biti izložena — nego je na nešto drukčiji način potvrđuje.

nj, ć, đ. Uočićemo i međusobnu sličnost poljskih ili francuskih nazalnih vokala, pa i makedonskih *k', g'*. Jednom rečju, osetićemo međusobnu sličnost onih glasova koji u svojoj akustici imaju neke upadljivije zajedničke elemente koje nemaju odgovarajući glasovi našeg jezika. A nije ni potrebno navoditi primere koji pokazuju da osećamo sličnost između našeg glasa (odnosno tuđeg glasa koji je uglavnom kao i u našem jeziku) i tuđeg glasa koji mu u fonetsko-akustičkom pogledu stoji bliže nego drugim našim glasovima — makar razlika bila i dosta upadljiva. Tako u prvoj fazi učenja glasove tuđeg jezika obično identifikujemo sa našima, čak i kad postoje vrlo izrazite fonetske razlike: rusko *t', d'* identifikujemo se našim *t, d* ili sa našim *ć, đ*, makedonsko *k', g'* sa našim *k, g* ili sa našim *ć, đ*, mađarsko *ty, gy* sa našim *ć, đ* — itd.²

II

Uticaj grčkog grafičkog sistema na glagoljicu obično se posmatra u dva pravca: 1. uticaj oblika grčkih slova na oblik glagoljskih slova i 2. uticaj odnosa grčkih slova prema grčkim fonemama na odgovarajući slovenski odnos.

U prvom pitanju bilo je dosta raznih mišljenja — i dijametralno suprotnih — od poricanja svake sličnosti do gotovo potpunog identifikovanja. Rekao bih da je najosnovaniji stav Trubeckog³, po kome »... die Glagolica eine originale Schöpfung Konstantin-Kyrills war... dieser dabei die Absicht hatte, ein neues Alphabet zu *erfinden* und nicht etwa die Zeichen eines schon bestehendes Schriftsystems ohne ersichtlichen Grund zu entstellen. Selbstverständlich konnten die Schriftbilder, die ihm bei der Schaffung der glagolitischen Buchstaben vorschwebten, durch die Erinnerung an die Buchstaben anderer ihm bekannter Alphabete beeinflusst sein, es ist aber hofnunglos, diese Erinnerungen in jedem einzelnen Falle zu bestimmen«.

U drugom pitanju, tj. u pitanju uticaja odnosa grčkog grafičkog sistema na odgovarajući slovenski odnos, s pravom je ukazivano na slovo *oy*, koje je i u grčkoj i u slovenskoj azbuci jednako komponovano, zatim na postojanje po dva slova za *i* i za *o* i u grčkoj i u slovenskoj azbuci. Ukazivano je i na *ψ* kao na ligaturu stvorenu po ugledu na grčko »psi« i »ksi« — itd. Up. i kod Trubeckog⁴: »Die Beherrschung eines bestimmtes Schriftsystems setzt die Aneignung eines besonderen diesem Schriftsystem eigenen Schriftdenken voraus. Die Schaffung eines Schriftsystems für eine bis dahin schriftlose Sprache (A) lehnt sich gewöhnlich an das bereits bestehende

² O apercepciranju tuđih glasova ima vrlo tačnih zapažanja u članku Lj. Mihailovića u časopisu *Živi jezici* I, sv. 1—2, Beograd 1957, 57—63. Uostalom, mnoge pojave ove vrste uočene su i na njih je skretana pažnja u naučnoj literaturi.

³ *Altkirchenslavische Grammatik*, 31—32.

⁴ Isto, 15.

Schriftsystem einer anderen Sprache (B) an. Als Triebkräfte sind dabei im Spiele einerseits das dem phonologischen System der Sprache A entsprechende »phonologische Denken«, andererseits das dem Schriftsystem der Sprache B entsprechende »Schriftdenken«. Das Zusammenwirken dieser Triebkräfte und die jedem System immanente Logik führt zur Schaffung eines neues Schriftsystems«.

III

Nesumnjivo je tačno da je kod tvorca glagoljice morao biti jak uticaj onoga što Trubecki naziva *Schriftdenken*, tj. uticaj grčkog grafičkog sistema i njegovog odnosa prema grčkom glasovnom sistemu, načina odražavanja grčkog glasovnog sistema preko pisma. Ono što nas ovde interesuje — i čemu se dosad posvećivalo malo pažnje — sastoji se, međutim, u pitanju u kolikoj je meri kod Konstantina-Kirila bilo izraženo slovensko fonološko osećanje. Zadržaćemo se na ovom pitanju, posebno se osvrnuvši na neke novije radove koji donekle zadiru u ovu temu.

U nacrtima slova za grčki deo glagoljice (tj. slova za one glasove koji postoje i u grčkom) nigde se ne odražava fonetska sličnost fonema, iako se, naravno sa fonetske, fonetičarske tačke gledišta, može uočiti ceo niz »dimenzija« u kojima je sličnost glasova nesumnjiva. Štaviše, nema sličnosti ni u nacrtima slova za isti glas (za *i* ili za *o*). A ovo nam pokazuje da se Konstantin nije upuštao u fonetsku analizu, da ove glasove nije posmatrao kao fonetičar nego kroz svoje jezičko osećanje; drugim rečima, on u pismu nije odražavao one sličnosti koje nije osećao na osnovu neposrednog jezičkog osećanja, do kojih bi mogao doći samo fonetskom analizom.

Međutim, u slovenskom »dodatku« azbuke, i uopšte u nacrtima za specifično slovenske glasove, Konstantin se očigledno rukovodio akustičkim sličnostima. Većina slovnih znakova za specifično slovenske foneme stupa svojim nacrtom u određene sisteme, bilo prema slovima iz »grčke sekcije« glagoljice (znakovi za *r'*, *l'*, *n'*, zanosno *o*, *e*, donekle i za *y* — prema znakovima za *r*, *l*, *n* za *o*, *e* i za *i*), bilo međusobno (ϕ^o: ρ^o: η^o; κ: λ; ж: а: ѣ; κ: κ₁).

IV

Rekli smo već da se ovakve fonetske sličnosti ne bi mogle osetiti u maternjem jeziku pri posmatranju »iznutra«, samo na osnovu neposrednog fonološkog osećanja. Razume se — fonetičar može analizirati i glasove maternjeg jezika; ali odsustvo grafičke sličnosti kod slova za srodne glasove u grčkoj sekciji glagoljice pokazuje da Konstantin nije gradio slova na osnovu takve analize. Njegovi nacrti slova pokazuju da je uočavao fonetsku sličnost načelno samo u onim granicama u kojima se ona može uočiti na osnovu neposrednog jezičkog osećanja pri posmatranju iz tuđe perspektive — kroz glasovni sistem drugog jezika ili i kroz određenu azbuku. Drugim rečima, Konstantin je uočio samo one fonetske

sličnosti koje bi osetio jedan Grk kad bi naučio slovenski jezik, a njegova azbuka odstupa od fonološkog kriterijuma samo u onim granicama koje je moglo sugerirati grčko fonološko osećanje.

U ovom pravcu pre svega pada u oči činjenica da bar četiri slovenske foneme nemaju zasebno mesto ili zasebni znak u azbuci. To su *r'*, *l'*, *n'* i *y*. A po opštem sklopu glagoljice jasno se vidi da je Konstantin nastojao da svakoj fonemi da zasebno mesto i zaseban znak. Što je u ovim slučajevima od toga odstupio, mora se protumačiti pomanjkanjem slovenskog fonološkog osećanja, zahvaljujući čemu je i mogao shvatiti *r'*, *l'*, *n'* kao nesamostalne modifikacije odgovarajućih neumekšanih glasova a *y* kao kombinaciju fonema *ɳ* i *i*.

Na isti uzrok svodi se i postojanje međusobne grafičke sličnosti znakova za specifično slovenske glasove. Tu imamo nekoliko odnosa, na primer *r' : l' : n'*. Ako prihvatimo pretpostavku da je već Konstantin uveo upotrebu nadrednog znaka za obeležavanje ovih glasova, onda se vidi da je sasvim tačno uočen fonetski odnos ovih glasova prema *r*, *l*, *n*, tj. uočeno je da je kod sva tri palatalna glasa odstupanje od nepalatalnih parova istoga pravca, iste fonetske dimenzije. Slično se može reći i za odnos *ɳ*, *ɳ*, *ɳ* (ostavljajući po strani samoglasničku boju *ɳ*, koja je sporna), i za *ɳ* : *ɳ*, i za *ɳ* : *ɳ* — svuda vidimo uočavanje fonetske srodnosti različitih slovenskih fonema. Toga — kao što smo rekli — ne bi moglo biti pri posmatranju glasova maternjeg jezika neposredno na osnovu jezičkog osećanja; naprotiv, pri posmatranju iz tuđe perspektive za uočavanje ovih sličnosti nije neophodan neki naročiti fonetičarski kriterijum i metod, nego je dovoljno vlastito jezičko (konkretno: fonološko) osećanje⁵.

V

Imajući u vidu ovu nesigurnost Konstantinovog fonološkog osećanja kad su u pitanju specifično slovenski glasovi, moramo se oprezno i sa rezervom odnositi prema njegovim nacrtima slovnih znakova kao dokazima njihove fonetske i fonološke vrednosti. Ovo se odnosi pre svega na nazalne samoglasnike, na koje su neki naučnici (Durnovo, Trubecki) gledali kao na diftonške kombinacije: **oralni vokal + neodređeni nosni suglasnik**, zatim na *ɳ* i poznatu diftonšku teoriju o prirodi ovog glasa. Osnovni argumenat za ove teorije bio je način pisanja u glagoljici; međutim, s obzirom na ono što je rečeno o Konstantinovom fonološkom osećanju, ovaj argumenat ima ograničenu vrednost. Naime, kompozicija ovih znakova verovatno upućuje na fonetske elemente *j e d n o g a* glasa, koji se — usled tuđeg fonološkog osećanja — lako mogao apercepirati dekomponirano (kao što na primer početnici u učenju ruskog jezika *b'*, *p'*, *m'*, *v'* apercepiraju kao **bj**, **pj**, **mj**, **vj**).

⁵ Izgleda da se tuđe fonološko osećanje odrazilo na izvestan način i na tretiranje slovenskog *j* i njegove veze sa samoglasnicima. O tom v. opširnije u Južnoslovenskom filologu XXIV, 231—246 (napomena koja tamo stoji na str. 238, tačka 4, drugi pasus, odnosi se na ovaj članak).

VI

Ako bi se usvojila Durnovovljeva pretpostavka da znak ψ (po uobičajenom shvatanju ligatura) prvobitno nije predstavljao ligaturu nego da je bio «знаком для глухой параллели тому звуку, который обозначался буквою „ѣ“»⁶ — onda bismo imali još jednu grafičku sličnost, na koju ukazuje Belić⁷ — $\psi:\gamma$. Ovakvu vrednost znaka ψ Durnovo dokazuje uglavnom posredno, preko ћ , za koje on smatra da predstavlja refleks praslavenskog dj (po izgovoru tipa makedonskog g'), nasuprot većini staslovenista, koji u ovome znaku vide samo ono što pokazuju spomenici — tj. znak za grčko γ ispred palatalnih samoglasnika. I Trubecki⁸ smatra da je ћ znak za refleks dj , iako drukčije određuje njegovu glasovnu vrednost. Osnovna argumentacija u prilog ovoj pretpostavci bila bi u ovome:

1) Sastavljač glagoljice teško da bi subjektivno mogao i razlikovati u grčkim rečima γ pred samoglasnicima prednjeg reda od γ u drugim položajima — kod glasa ћ ne bi bilo i u slovenskim rečima — jer se u grčkom obe fonetske varijante jednako pišu i predstavljaju istu fonemu.

2) Nije verovatno da bi sastavljač glagoljice samo za malobrojne grčke reči u slovenskom uvodio jednu grafičku diferencijaciju koje nema ni u grčkom grafičkom sistemu.

3) Konstantin Bugarski u svojoj azbučnoj molitvi ima stih koji odgovara slovu ћ ali taj stih ne počinje tim slovom. Durnovo to objašnjava time što nema slovenskih reči koje bi počinjale refleksom praslavenskog dj .

Durnovovljeva pretpostavka različito je primljena u nauci; na primer Kuljbakin⁹ se o njoj izrazio s rezervom i sumnjom, a Belić¹⁰ sa opreznim odobravanjem. Definitivna njena ocena u vezi je sa složenim pitanjem makedonske istorijske dijalektologije — o razvoju refleksa tj , dj — u što ja ovde ne mogu ulaziti. Treba, ipak, imati u vidu razliku između izgovora grčkog γ ispred prednjih vokala i izgovora g u toj poziciji koji bi odgovarao slovenskom glasovnom sistemu, odakle izlazi mogućnost da je Konstantin slovom ћ insistirao na grčkom načinu izgovora toga slova.

VII

Ovim su iscrpeni slučajevi u kojima je grafičkom sličnošću glagoljskih znakova pokazana fonetska srodnost odgovarajućih fonema. Ali ima još jedna pojava u kojoj bi u načelu moglo doći do izražaja fonetsko povezivanje i grupisanje znakova: redosled znakova u azbuci.

Na međunarodnom slavističkom sastanku u Beogradu 1955. godine W. K. Matthews¹¹ zastupao je ideju da je smeštaj slovenskih interpo-

⁶ Byzantinoslavica I, 57.

⁷ Južnoslovenski filolog XIV, 144—145.

⁸ Zeitschrift für slavische Philologie XIII, 88—97; Altkirchenslavische Grammatik, 27—28.

⁹ Južnoslovenski filolog VIII, 207—208.

¹⁰ Na navedenom mestu.

¹¹ Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX, 1955), Beograd 1957, 485—490.

lacija u grčkom delu glagoljice (κ, κ', ħ) uslovljen njihovom fonetskom vrednošću, naime da su interpolirana slova postavljena neposredno uz slova koja znače neki fonetski sličan glas. Iz tih razloga je, prema Metjuzu, slovo κ postavljeno neposredno ispred κ, a κ' ispred znaka koji odgovara grčkom ζ; fonetsku uslovljenost on vidi i u stavljanju ħ iza slova za i.

Metjuz ovde prihvata pretpostavku da je znak za refleks dj, i za ψ, ħ pretpostavlja da su palatalni eksplozivi (tipa makedonskih k', g'); dokaz za ovakvu, palatalnu vrednost znaka ħ on vidi u njegovom smeštaju neposredno iza znakova za i. Kako se vidi, Metjuz za ħ određuje glasovnu vrednost slično Durnovou, iako on Durnovovljevu pretpostavku izričito ne pominje. On ovu pretpostavku suprotstavlja mišljenju koje pripisuje Trubeckom — da su ψ, ħ po glasovnoj vrednosti afrikati, ekvivalentni srpskohrvatskim ć, đ¹². Mišljenje Trubeckoga, međutim, nije adekvatno navedeno — naime, u svojim pomenutim radovima Trubecki zastupa mišljenje da je glasovna vrednost ψ, ħ »palatale Spirans + palataler Verschlusslaut«, tj. glasovna grupa, koja se ipak mogla shvatiti kao jedna fonema jer se njeni delovi nisu javljali odvojeno; iz tog razloga Trubecki u svojoj fonološkoj transkripciji upotrebljava znakove ψ, φ a ne recimo š' t', ž' d' ili sl.

Ipak, ideja o zavisnosti smeštaja u azbuci od fonetske srodnosti (sama ideja nije nova¹³) nije neosnovana, iako je Trubecki odbacuje. U prilog ovoj ideji govorili bi bar ovi momenti:

1) Odnos slovenskih interpolacija prema susednim znakovima, tj. κ:κ, κ':s:3.

2) Smeštaj dva znaka za i jedan uz drugi, iako je u grčkoj azbuci drukčije. Ovde ima i drukčijih pretpostavki, npr. Durnovo pretpostavlja da ι, η nisu parovi za grčko ι, η nego za ι, ει.

3) Redosled znakova u slovenskom dodatku glagoljice, gde znakovi za suglasnike ψ, φ, υ, ω stoje zajedno, zatim za oba poluglasnika, najzad za sve specifično slovenske samoglasnike.

Što se tiče zavisnosti smeštaja ħ od glasovne vrednosti ovoga znaka, mogli bismo napomenuti ovo:

— po analogiji sa odnosom κ:κ, κ':s:3 pre bismo očekivali sličnost sa sledećim glasom nego se prethodnim, tj. sa k a ne sa i; teorijski ovo ne bi bilo sasvim nemoguće;

— zavisnost smeštaja ħ od glasovne vrednosti mogla bi biti verovatna samo ako prihvatimo pretpostavku da je ovim znakom obeležavan refleks praslovenskog dj; a ako je ħ uveo samo za grčko γ, Konstantin bi ga morao staviti uz r — da je njegovo mesto određivao po glasovnoj i fonološkoj srodnosti.

¹² Zapravo, ovu pretpostavku — kao jednu mogućnost — iznosi na navedenom mestu Belić.

¹³ Up. npr. Margulies, *Archiv für slavische Philologie* XLI, 90.

VIII

Kad je reč o slovu **ћ**, moramo napomenuti da je u nauci osporavana i sama njegova prisutnost u prvobitnoj azbuci. Naime, Milivoj Pavlović u vrlo dokumentovanom radu »Znak **ћ** i njegove glasovne vrednosti«¹⁴ pored ostalih zaključaka iznosi pretpostavku da u prvobitnoj azbuci i nije bilo toga znaka. On do ovoga zaključka dolazi analizirajući u staroslovenskim spomenicima grafije koje odgovaraju grčkom $\gamma\gamma$ ispred palatalnih samoglasnika. Međutim, ovoj pretpostavci stoji na putu brojna vrednost glagoljskog **ћ** (= 30), koja je dobro zasvedočena u najstarijim spomenicima. Jedno naknadno stvoreno slovo ne bi moglo upasti u već stvoreni sistem obeležavanja brojeva; s druge strane, ne može biti sumnje da je već sam tvorac glagoljice stvorio taj sistem.

IX

Iz svega rečenog nameću se ovi zaključci:

1) Sastavljač glagoljice izražavao je fonetsku srodnost glasova grafičkom sličnošću slova samo kod specifično slovenskih fonema.

2) Sa izuzetkom znakova za *i*, grčki deo glagoljice ne pokazuje raspored (grupisanje) slova prema fonetskom kriterijumu. Kod specifično slovenskih glasova ovog grupisanja nesumnjivo ima u izvesnoj meri, a moguće je da su njim na određen način obuhvaćeni i svi ti (specifično slovenski) glasovi.

3) I jedna i druga tendencija svode se na isto: u kompoziciji grčkog dela azbuke preovlađivao je fonološki kriterijum, a u slovenskom delu dolazi do jakog izražaja fonetski kriterijum.

4) Po svoj prilici ova fonetska opažanja nisu rezultat neke apstraktne fonetske analize. Ona su svakako akustičke prirode, i ostaju u granicama u kojima ih je moglo sugerirati grčko fonološko osećanje.

Ovim se nikako ne osporava Konstantinovo dobro poznavanje slovenskog jezika. Već sam njegov grafički sistem pokazuje da je Konstantin našao načina da izrazi sve bitne odnose u slovenskom glasovnom sistemu. Ipak, način na koji je to postigao upućuje na zaključak da je osnovno fonološko osećanje tvorca glagoljice u vreme njenog stvaranja imalo više grčki nego slovenski karakter.*

¹⁴ Slovo 6—8, Zagreb 1957, 278—292.

* Izvodi iz ovog članka (ponešto modifikovani) ušli su u kasnije napisani referat za slavistički kongres u Sofiji. Referat je objavljen u *Južnoslovenskom filologu* u knj. XXV.

МИТАР ПЕШИКАН
**К ВОПРОСУ ОТРАЖЕНИЯ ГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКОВОГО ЧУТЬЯ В
 КОМПОЗИЦИИ ГЛАГОЛИЦЫ И ГЛАГОЛИЧЕСКИХ БУКВ**

РЕЗЮМЕ

Основные положения статьи сводятся к следующему.

1. При наблюдении фонем родного языка, если они рассматриваются исключительно на основании графической системы (алфавита), не чувствуется фонетическое родство фонем. Но при наблюдении звуков чужого языка (когда они не совпадают со звуками родного языка) легко замечается фонетическое (в сущности, акустическое) сходство, а именно, сходство в двух направлениях: во первых, сходство чужого звука с каким-нибудь родным и, во вторых, взаимное сходство чужих звуков.

2. Некоторые чередования в первоначальной славянской азбуке (глаголице) недвусмысленно показывают сходство в начертании знаков для фонетически сходных фонем. Таковы чередования:

р, л, н: р°, л°, н°; ѣ: ѣи; ѣ: к; о, г; ж, а; а: ж: ѣж; р°: л°: н°.

Как видно, это графическое сходство проявляется лишь, когда дело идет о специфически славянских звуках, а в «греческой» части этого нет даже у букв для одних и тех же звуков (для о и для и).

3. Существует еще один момент, где в принципе могло бы проявиться фонетическое связывание и группирование знаков: в последовательном порядке в азбуке. Славянское «добавление» в глаголице несомненно показывает, что такое группирование в известной мере существует (вместе помещены џ, ц, ч, ш затем обе редуцированных гласных и, наконец, все специфически славянские гласные). На международном собрании славяноведов в Белграде в 1955 г. W. K. Matthews отстаивает то мнение, что и славянские интерполяции в греческой части (к, ж, ѣ) помещены по фонетическому родству (к-к, ж-с-з, и-н-ѣ). Он считает, что џ, ѣ являются знаками для рефлексов общеславянских tj, dj, эквивалентными по звуковой сущности македонским к', г' (т. е. также, как и Дурново, *Byzantino-slavica I*, 57), а не сербско-хорватским h, ѣ (это предположение он приписывает Трубецкому).

Следовательно, в соответствии с этим мнением, фонетическим группированием были бы охвачены все специфически славянские звуки. Правда, М. Павлович (*Slovo* 6—8, 278—292) оспаривает и само наличие буквы ѣ в первоначальной глаголице, но хорошо засвидетельствованное числовое значение буквы h (30) делает это предположение неприемлемым.

4. Обе тенденции — как сходство начертаний, так и группированные по звуковой схожести — сводятся к одному и тому же явлению: в композиции греческой части глаголицы преобладал фонологический критерий, модифицированный влиянием греческой графической системы, а в славянской части глаголицы ярко выражен фонетический критерий.

5. По всей вероятности, эти фонетические выводы не являлись результатом какого-то абстрактного фонетического анализа. Они, скорее всего, были акустического характера и оставались в границах, которые им могло внушить греческое фонологическое чутье.

Таким образом, у составителя глаголицы основное фонологическое чутье имело в большей мере греческий, чем славянский характер, что вовсе не исключает факта, что он совсем хорошо знал славянский язык.